

Ks. Grzegorz Bachanek*
UKSW, Warszawa

BÓG A ETYKA W TEOLOGII JOSEPHA RATZINGERA

GOD AND ETHICS IN THE THEOLOGY OF JOSEPH RATZINGER

Summary

Although Joseph Ratzinger focused his academic work on dogmatic and fundamental theology, ethical issues were never secondary to him. Even as a young theologian involved in the work of renewing the Church, he emphasised the connection between ethos and the person of Jesus Christ. According to Ratzinger, ethical criteria played an important role in recognising the authenticity or lack thereof of the proposed renewal. In addition to addressing specific issues, he returned to the fundamental question of the relationship between moral norms and God, the Holy God who cares for man, the Creator who is the ultimate Source of being, the Father, Son and Holy Spirit, who desires to bring man into the community of life by making him righteous. In basic moral norms, we recognise the image of God. Ethics is the place where one either professes Him or rejects Him. The loss of the true image of God, who is Reason and Goodness, leads to ethical confusion, destroys the foundations of social life and opens the door to endless violence.

Keywords: ethics, Joseph Ratzinger, God, ethos, eternal life

Streszczenie

Chociaż Joseph Ratzinger skupiał się w pracy naukowej na problematyce teologii dogmatycznej i fundamentalnej, to kwestie etyczne nigdy nie były dla niego drugorzędne. Już jako młody teolog zaangażowany w dzieło odnowy Kościoła podkreślał związek etosu z osobą Jezusa Chrystusa. Kryterium etyczne odgrywało

* Ks. Grzegorz Bachanek – dr hab. teologii dogmatycznej, prof. ucz. na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie; główne zainteresowania badawcze: teologia Josepha Ratzingera, teologia polska XIX w., spotkanie teologii z kulturą współczesną. Adres do korespondencji: g.bachanek@uksw.edu.pl; ORCID: 0000-0002-9154-2299.

według Ratzingera istotną rolę w rozpoznaniu autentyczności lub braku autentyczności postulowanej odnowy. Obok podejmowania problemów szczegółowych powracał do zasadniczej kwestii związku norm moralnych z Bogiem, Bogiem Świętym i troszczącym się o człowieka, Stwórcą będącym ostatecznym Źródłem bytu, Ojcem, Synem i Duchem Świętym, który pragnie wprowadzić człowieka do wspólnoty życia poprzez uczynienie go sprawiedliwym. W podstawowych normach moralnych rozpoznajemy obraz Boga. Etyka jest miejscem, w którym wyznaje się Go lub odrzuca. Zagubienie prawdziwego obrazu Boga, który jest Rozumem i Dobrem, prowadzi do etycznej dezorientacji, niszczy podstawy życia społecznego i otwiera drzwi dla niekończącej się przemocy.

Słowa kluczowe: etyka, Joseph Ratzinger, Bóg, etos, życie wieczne

*

W tekstach Josepha Ratzingera często podejmowana była problematyka etyczna. Etyka może być rozumiana jako teoria moralności, czyli nauka o wartości i powinności moralnej ludzkiego postępowania¹. W artykule używam tego pojęcia w szerszym znaczeniu ogółu zasad i norm postępowania². Nie chcę podejmować wszystkich szczegółowych zagadnień z tym się łączących, ale rozpoznać zasadnicze spojrzenie wielkiego teologa na związek norm moralnych z wiarą w Boga. To spojrzenie wydaje się szczególnie aktualne w sytuacji kwestionowania powszechnej obowiązywalności norm moralnych we współczesnej kulturze. W pracach wielu autorów podejmowane są zagadnienia etyczne obecne w myśli Ratzingera³. Zaproponowane w artykule ujęcie wydaje się jednak odznaczać pewną odmiennością.

¹ Por. A. Dylus, H. Juros, *Etyka*, [hasło] w: *Słownik teologiczny*, red. A. Zuberbier, Katowice 1998, s. 155.

² Por. *Etyka*, [hasło] w: *Mały słownik języka polskiego*, red. S. Skorupski, H. Auderska, Z. Łępiczka, Warszawa 1989, s. 167.

³ Por. M. Kluz, *Osoba Benedykta. Źródła i zasady moralności chrześcijańskiej*, Tarnów 2025; M. Kluz, *Obrona godności sumienia w nauczaniu Josefa Ratzingera – Benedykta XVI*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 43 (2023), s. 133–149; A. Bańka, *Between Sartre and Ratzinger, or the Legacy of the „No Man’s” Revolution*, „Christianity – World – Politics / Chrześcijaństwo – Świat – Polityka” (2024) 28, s. 31–45; K. Gózdź, *Logosowy charakter wiary według Josepha Ratzingera – Benedykta XVI*, „Polonia Sacra” 7 (2013) 2, s. 43–52; tenże, *Eucharystia i Miłość*, Lublin 2023, s. 105–119; P. Cremin, *Joseph Ratzinger’s critique of Christian moralism*, „Doctrine and Life” 63 (2013) 3, s. 22–31; K. Hilpert, *Die Bestimmung des Sittlichen im Raum des Machbaren. Stichworte aus der Theologie Joseph Ratzingers als Potenziale für eine erneuerte kirchliche Moralverkündigung*, „Münchener Theologische Zeitschrift” 56 (2005) 5, s. 472–484; J.E. Perez Asensi, *Ética de la fe en la obra de Joseph Ratzinger*, Valencia 2005.

NORMY MORALNE JAKO MIEJSCE OBRONY PRAWDZIWEGO OBRAZU BOGA

Istnieją myślowe tendencje twierdzące, że chrześcijaństwo musi każdorazowo przyjąć formy zachowania od antropologicznych poglądów swoich czasów, a więc, że wiara nie oferuje samodzielnych źródeł norm moralnych, ale po prostu wskazuje na istniejący stan poznania dostępny wyłącznie przez rozum. Joseph Ratzinger odrzuca taki pogląd. Jego zdaniem możemy dostrzec podobieństwo poszczególnych moralnych wypowiedzi Pisma Świętego z wypowiedziami innych kultur czy refleksji filozoficznej. Ale nie można powiedzieć, że biblijna wiara każdorazowo przejmowała moralność od swojego otoczenia. Przeciwnie, w świetle obrazu Boga dokonywało się rozdzielanie elementów prawnej i moralnej tradycji, rozdzielanie tych elementów, które mogły być zasymilowane przez Izrael, i tych, które musiały zostać odrzucone. To rozdzielanie dokonywało się często w trudnej walce, którą możemy dostrzec na przykład w religijnym sprzeciwie proroków Natana czy Eliasza wobec królewskiego absolutyzmu, czy w obronie obrazu Boga Izraela przez Amosa walczącego o prawa najemników⁴. Głębokie osamotnienie proroka Eliasza, jego dramatyczne trudności zewnętrzne i wewnętrzne, paradoksalnie mogą stanowić dla ludzi XXI wieku pewną pociechę. Można pozostać wiernym Panu Bogu i nieść skarb wiary w skrajnie niekorzystnej sytuacji.

W szczególności istnieją pewne analogie między Dekalogiem (Wj 20,1–17; Pwt 5, 6–21) a egipskimi spisami wykroczeń czy katalogami pytań babilońskiego egzorcyzmu. Ale Dekalog jest przede wszystkim ściśle związany z wiarą Izraela w Boga. Pokazuje, co znaczy wierzyć w Jahwe i przyjąć przymierze z Nim. W Dekalogu objawia się, kim jest Bóg wyprowadzający Izraelitów z Egiptu⁵. Jahwe objawia swoją świętość wskazującą na znaczenie moralnego czynu człowieka. Wyjątkowość Boga i jego świętości wskazuje na nową rangę moralności.

W teologii Ratzingera podkreślona została ścisła więź kultu i etosu. Zasadniczym celem wyjścia Izraela z Egiptu było oddanie czci Bogu. Istotnym elementem tej czci był kult, ale innym nieodłącznym elementem życia zgodne z Jego wolą. Lud Boży został ukonstytuowany na Synaju, otrzymując polecenia dotyczące kultu, kodeks praw i normy regulujące

⁴ Por. J. Ratzinger, *Urząd Nauczycielski Kościoła – wiara a moralność*, w: *Opera omnia*, t. 4, red. K. Gózdź, M. Górecka, Lublin 2017, s. 664–668.

⁵ Por. tamże, s. 668–670.

życie⁶. Kult, prawo i etos splatają się ze sobą. Całkowite wykluczenie odniesienia prawa do Boga w epoce nowożytnej prowadzi z jednej strony do prawa pozbawionego podstaw moralnych, z drugiej – do pozbawienia człowieka najwyższego kryterium i największych możliwości, a przez to poddania go przymusowi panujących większości.

W nauczaniu św. Pawła, szczególnie w pierwszym rozdziale Listu do Rzymian, Ratzinger dostrzegł wyraźne powiązanie moralności z pojęciem Boga. Odrzucenie prawdziwego poznania Boga prowadziło do moralnego upadku świata pogan. Napomnienia apostołskie były konkretnym określeniem tego, co oznacza wiara. Św. Paweł nie przejął chaotycznego świata przeciwstawnych sobie etycznych poglądów kultury greckiej, ale dokonał krytycznego rozdzielenia na podstawie starotestamentalnej Tradycji i sposobu myślenia Jezusa Chrystusa⁷.

Kwestia etyki odgrywała istotną rolę w latach osiemdziesiątych XX wieku w sprzeciwie ówczesnego prefekta Kongregacji Nauki Wiary wobec niektórych nurtów teologii wyzwolenia. Jak pisał, chrześcijanie nie uznają boskości państwa i mają prawo i obowiązek oporu wobec władzy ze względu na sumienie. Ale nie mogą zawiesić obowiązywalności Bożych przykazań. Nie można godzić się z zabijaniem niewinnych, powołując się na wiarę⁸. W tym sprzeciwie wobec zabijania niewinnych była obecna kategoryczna niezgoda na deformację prawdziwego obrazu Boga.

Ta myśl powraca także w słynnym przemówieniu Benedykta XVI w Ratyźbonie, gdy papież radykalnie przeciwstawił się używaniu przemocy jako środka nawracania ludzi innych religii⁹. Bronił w ten sposób prawdy o Bogu, który będąc rozumny i dobry, chce, by człowiek kierował się rozumem, a nie ulegał groźbom. Papież wskazywał przy tym, że zagubienie prawdziwego obrazu Boga otwiera drzwi dla przemocy i wojny.

Świętość Boga wskazuje na znaczenie norm moralnych i ludzkiego zmagania o ich rozpoznanie i realizację. Uznanie, że nie mają one większego znaczenia, stanowi zakwestionowanie wyjątkowości Boga, Jego transcendencji, świętości oraz troski o człowieka.

⁶ Por. J. Ratzinger, *Duch liturgii*, w: *Opera omnia*, t. 11, red. K. Góźdz, M. Górecka, Lublin 2012, s. 29–30.

⁷ Por. J. Ratzinger, *Urząd Nauczycielski Kościoła – wiara a moralność...*, s. 673–674.

⁸ Por. J. Ratzinger, *Kościół – ekumenizm – polityka*, Poznań–Warszawa 1990, s. 199–200.

⁹ Benedict XVI, *Faith, Reason and the University. Memories and Reflections*, Regensburg 12 September 2006, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2006/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20060912_university-regensburg.html [dostęp: 3.09.2025].

WIARA W BOGA STWÓRCĘ JAKO PODSTAWA MORALNOŚCI

Według Ratzingera podstawą moralności jest wiara w Boga Stwórcę. Bóg jest potęgą i dobrocią, ostatecznym Źródłem bytu. Przykazania Boże nie są czymś arbitralnym, ale stanowią konkretyzację wymogów miłości. A sama miłość jest treścią bytu, prawdą. Byt ma także treści moralne¹⁰. Prawda o byciu stworzonym domaga się pokory, czyli realistycznego spojrzenia człowieka na własną egzystencję, co pozwala uznać, że nie jest on centrum całej rzeczywistości.

Ratzinger bronił prawa natury, a więc tego, że stworzenie ma nie tylko wymiar matematyczno-mechaniczny, ale zawiera w sobie i ukazuje pewien porządek wewnętrzny. Można z niego wyczytać istotne wymagania, jakie stoją przed ludzkim życiem, sposób, w jaki człowiek powinien postępować¹¹. Koncepcja prawa naturalnego to jedno z największych osiągnięć europejskiej kultury¹². Jedną z form ukrycia idei stworzenia w myśli współczesnej jest zdaniem Ratzingera przesłonięcie pojęcia stworzenia przez pojęcie przyrody, które naturę rozumie wyłącznie w sensie przedmiotu nauk przyrodniczych¹³. W takiej perspektywie nie da się mówić o etyce, o tradycyjnej teologii moralnej, o prawie naturalnym.

Rozpoznawanie etycznej prawdy dokonuje się przede wszystkim dzięki sumieniu. Temat sumienia był wielokrotnie podejmowany przez Ratzingera. Nie jest ono apoteozą subiektywizmu, ale słuchaniem Boga, rozpoznawaniem Jego woli. Przez to wskazuje na granice wszelkich zewnętrznych autorytetów. Stanowi barierę dla ludzkiej samowoli i dlatego było tak bardzo zwalczane przez dyktatury i totalitaryzmy. Między innymi przywódca III Rzeszy z ogromną pasją chciał wyzwalać człowieka z sumienia i moralności¹⁴. Problematykę sumienia szeroko omawia Jerzy Szymik, podkreślając między innymi wymiar sumienia jako *anamnesis*, czyli przypominania dobra i prawdy, oraz *conscientia*, czyli aktu rozpoznania i osądu przechodzącego w wybór, decyzję i czyn. Sumienie nie jest wyrocznią, ale organem, który wymaga wzrostu, kształcenia i ćwiczeń¹⁵. Ratzinger wiąże

¹⁰ Por. J. Ratzinger, *Droga paschalna*, Kraków 2001, s. 41–42.

¹¹ Por. J. Ratzinger, *Bóg i świat. Wiara i życie w dzisiejszych czasach*, Kraków 2001, s. 146, 150.

¹² Por. G. Bachanek, *Znaczenie prawa naturalnego we współczesnym świecie według J. Ratzinger/Benedykta XVI*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 51 (2018) 1, s. 120.

¹³ Por. J. Ratzinger, *Na początku Bóg stworzył... Cztery kazania o stworzeniu i upadku. Konsekwencje wiary w stworzenie*, Kraków 2006, s. 91.

¹⁴ Por. J. Ratzinger, *Kościół – ekumenizm – polityka...*, s. 212, 240.

¹⁵ Por. J. Szymik, *Theologia Benedicta*, t. III, Katowice 2015, s. 322–347.

sumienie z Bogiem. Jest ono zdolnością rozpoznawania dobra, które On wskazuje.

ETOS JAKO UDZIAŁ W TAJEMNICY CHRYSTUSA

Komentując fragment Ewangelii o faryzeuszu i celniku (Łk 18,9–14), Ratzinger odrzucił proste przeciwstawienie etosu i łaski, natomiast dostrzegł dwie odmienne postawy wobec Boga. Postawa celnika to spojrzenie na siebie z Bożej perspektywy, głęboka świadomość zależności od Boga, prośba o miłosierdzie. Etos nie jest tu odrzucany, ale zostaje powiązany z relacją do Boga: „Łaska, o którą prosi, nie zwalnia go z etosu. Ona go uzdalnia do autentycznie dobrych czynów”¹⁶. Ratzinger podkreślał, że w centrum orędzia o Królestwie Bożym znajduje się Osoba Jezusa, a w niej w nierozdzielnej jedności łaska i etos. Istnieje problem rozdzielania tej jedności. Z jednej strony Josef Schmid rozumiał nauczanie Jezusa o Królestwie przede wszystkim indywidualistycznie i etycznie. Z drugiej Karl Ludwig Schmidt sytuował Królestwo Boże poza etyką, a zbawienie widział jako Boży cud dotyczący wspólnoty. Tego typu jednostronne interpretacje są odległe od sposobu myślenia Ratzingera. Podkreślał on, że Chrystus przeciwstawił się sprawiedliwości, która chciałaby sama osiągnąć Królestwo Boże, ale z drugiej strony Królestwo Boże zostało wyrażone w kategoriach etycznych. Teksty Ewangelii porównujące Chrystusa do proroka Jonasza w Niniwie (Mt 12,38–42; Łk 11, 29n; Mt 16,4) wskazują, że samo wezwanie do pokuty jest łaską, łaską jest również to, że zostaje ono przyjęte, a także że wcześniejsze grzechy nie doprowadziły do ostatecznego zniszczenia¹⁷. Chrześcijaństwo jest przede wszystkim spotkaniem z Osobą Jezusa Chrystusa. Ale nie oznacza ono oczywiście jakiegoś odrzucenia etosu.

Ratzinger krytycznie odniósł się do sposobu interpretowania osoby Jezusa i Jego etycznego nauczania przez Ottona Dibeliusa i Rudolfa Bultmanna. W ich perspektywie Jezus miałby być eschatologicznym prorokiem nawołującym do czujnego oczekiwania na Transcendencję. Bultmann uważał etykę za niekompatybilną z wątkiem eschatologicznym i profetycznym. Przejął w ten sposób intuicję Lutra przeciwstawiającego dialektycznie etykę, kult i prawo Jezusowi. Zaostrzył jednak to przeciwstawienie, rezygnu-

¹⁶ J. Ratzinger/ Benedykt XVI, *Jezus z Nazaretu. Cz. 1: Od chrztu w Jordanie do Przemienienia*, Kraków 2007, s. 63.

¹⁷ Por. J. Ratzinger, *Eschatologia – śmierć i życie wieczne*, w: *Opera omnia*, t. 10, red. K. Góźdz, M. Górecka, Lublin 2014, s. 54–56.

jąc z uznania Jezusa jako etycznego przykładu¹⁸. Teolog wnikliwie szuka źródeł współczesnych tendencji do przeciwstawienia etosu i łaski, czy wręcz etosu i osoby Jezusa Chrystusa.

Chrystus nie odrzucił powiązania kultu i etosu. Dokonał otwarcia Prawa nie jako liberał, ale w sposób teologiczny. Wszelkie kultyczne przepisy Starego Testamentu zostały włączone w śmierć Chrystusa. Jezus wypełnił na krzyżu Prawo i przekazał je poganom, by mogli stać się dziećmi Abrahama. W Chrystusie wypełnia się obecna w wierze Izraela obietnica uniwersalności:

Uniwersalizacja Tory przez Jezusa, tak jak ujmuje to Nowy Testament, nie jest tylko selektywnym wyborem kilku uniwersalnych przepisów moralnych z żywej całości objawienia Bożego. Tora zachowuje jedność kultu i etosu. Etos nadal ugruntowany jest w kulcie, w czci oddawanej Bogu, i zyskuje swoje zakorzenienie dzięki temu, że na krzyżu cały kult zostaje połączony, a nawet dopiero teraz staje się w pełni realny¹⁹.

Rozważając prolog św. Jana (J 1,14), Ratzinger dostrzegł w nim nawiązanie do szóstego rozdziału Ewangelii św. Jana, a więc powiązanie wcielenia, ofiary krzyża i Eucharystii. Teolog stwierdził: „Byt i historia, kult i etos są zjednoczone i w pełni obecne w chrystologicznym centrum”²⁰. A więc Chrystus w najgłębszy sposób jednoczy w sobie kult i etos, a przez to umożliwia ludziom łączenie tych rzeczywistości.

Odwołując się do encykliki *Veritatis splendor*, Ratzinger podkreślił, że od początku religia chrześcijańska nazywała się „drogą”, a więc określonym sposobem życia. O drogach życia mówi św. Piotr w swojej mowie w dniu Zesłania Ducha Świętego (Dz 2,28). Moralność w sensie konkretnych pouczeń jest ściśle związana z wiarą chrześcijańską:

Chrześcijaństwo, które nie byłoby więcej wspólną drogą, lecz głosiłoby tylko nieokreślone ideały, nie byłoby już chrześcijaństwem Jezusa Chrystusa i jego bezpośrednich uczniów²¹.

Określenie „chrześcijanin” w prawie rzymskim stało się określeniem karalnego przestępstwa. Przedstawiani byli oni jako członkowie wspólno-

¹⁸ Por. J. Ratzinger, *Słowo Boga: Pismo – Tradycja – Urząd*, Kraków 2008, s. 105–107.

¹⁹ J. Ratzinger, *Wielość religii i jedno Przymierze*, Poznań 2004, s. 32.

²⁰ J. Ratzinger, *Bóg jest blisko nas. Eucharystia – centrum życia*, Kraków 2002, s. 21.

²¹ J. Ratzinger, *Wiera jako droga. Wprowadzenie do encykliki papieża o podstawach moralności*, w: *Opera omnia*, t. 4, s. 699.

ty spiskowców Chrystusa. W nawiązaniu do rzeczywistości prześladowań i męczeństwa oraz wykorzystując podobieństwo wymowy słów *chrestos* i *christos*, św. Ignacy z Antiochii ukazał chrześcijaństwo jako spisek dobra, podkreślając nie tylko związek pojęcia Boga z ideą moralną, ale i gotowość do przyjęcia męczeństwa²². Dla Ratzingera wspólnota z Chrystusem oznacza udział w Jego śmierci, by mieć udział w Jego życiu. Oznacza gotowość wzięcia na siebie martyrii dobra, rezygnację z własnej autonomii, trud nawrócenia, gotowość na męczeństwo. W teologii Ratzingera temat męczeństwa odgrywał niezwykle istotną rolę jako konstytutywny element chrześcijaństwa. Pomijanie tego tematu na przykład przez Hansa Künga uważał teolog za poważne zniekształcenie wykładu wiary²³. Kwestia świadectwa gotowego na męczeństwo nie była dla Ratzingera jakąś kwestią historyczną, dotyczącą pierwszych chrześcijan, ale pytaniem stojącym przed współczesnymi uczniami Chrystusa, pytaniem o autentyczność naszej wspólnoty z Panem.

Już w bardzo wczesnych publikacjach Ratzinger podkreślał związek etosu z osobą Jezusa Chrystusa. W artykule z 1960 roku wskazał potrzebę przemiany wiernych uczestniczących w Eucharystii, by byli oni gotowi uobecniać w świecie ducha i rzeczywistość Jezusa Chrystusa i stawali się przez to żywymi tabernakulami. Pisząc o znaczeniu Komunii św., w której ludzie jednoczą się ze sobą przez Jezusa Chrystusa, nazwał w tym kontekście Komunię św. sakramentem chrześcijańskiego braterstwa²⁴. Kwestię etyki łączył więc z tajemnicą Chrystusa i Kościoła, ukazując drogę chrześcijańskiej odnowy.

Po wykładzie w Bensberg na początku 1961 roku o teologii soboru Ratzinger spotkał się z kardynałem Kolonii Josephem Fringsem i zaczął współpracować z nim jako członkiem centralnej komisji zajmującej się oceną przygotowywanych do podjęcia przez przyszły sobór schematów dokumentów²⁵. Ratzinger odniósł się do zadania *aggiornamento*, jakie papież Jan XXIII postawił przed zwołanym przez siebie soborem. Było

²² Por. J. Ratzinger, *Urząd Nauczycielski Kościoła – wiara a moralność...*, s. 670–672.

²³ Por. G. Bachanek, *Joseph Ratzinger teologia męczeństwa*, WST 25 (2012), s. 142.

²⁴ Por. J. Ratzinger, *Grundgedanken der eucharistischen Erneuerung des 20. Jahrhunderts*, Vortrag vor dem Religiösen Bildungswerk Leverkusen, KIBI 40 (1960), s. 208–211 [*Myśli przewodnie eucharystycznej odnowy XX wieku*, w: *Opera omnia*, t. 7/1, red. K. Góźdz, M. Górecka, Lublin 2016, s. 39–40, 44]. O wpływie ścisłego chrystocentryzmu odnowy liturgicznej na młodego Josepha Ratzingera pisze Adam Wojtczak (*Serva Domini. Z maryjnego nauczania Benedykta XVI*, Poznań 2013, s. 13).

²⁵ Por. G. Bachanek, *Ksiądz Profesor Joseph Ratzinger na Soborze Watykańskim II*, w: *Studia soborowe. Historia i recepcja Vaticanum II*, red. M. Białkowski, Toruń 2014, s. 95–99.

to rozumienie dojrzałe, dalekie od powierzchownej modernizacji. Teolog z wielką mocą podkreślał zadanie soborowej odnowy jako pogłębienie związku Kościoła z Chrystusem, uczynienie Kościoła na nowo prawdziwie misyjnym oraz przeciwstawienie się ludzkiej samowoli. Aspekt etyczny był nieodzowny:

Zadaniem soborów było zawsze ponowne ujarzmienie samowolnego umysłu ludzi z pomocą duchowej broni, dawanej im przez tę właśnie godzinę, oraz mające na celu nowy wzrost Kościoła oddanie go w niewolę Chrystusowi (2 Kor 10,5), a wreszcie doprowadzenie go w ten sposób do pełni Jezusa Chrystusa (Ef 4,13). W szczególny sposób odnosi się to do soboru, którego zadanie sam Ojciec Święty nazwał *aggiornamento* Kościoła²⁶.

W tamtej epoce Ratzinger używał terminu *aggiornamento* po prostu na określenie odnowy Kościoła, a nie tylko jednego z jej aspektów. Ten termin zmienił swoje znaczenie w latach sześćdziesiątych.

Kryterium etyczne odgrywało zasadniczą rolę w odróżnieniu autentycznej odnowy Kościoła od odnowy fałszywej. Odnowa nie może służyć usprawiedliwianiu własnej wygody i tchórzostwa, nie może polegać na dostosowaniu się do dzisiejszego świata, a odrzuceniu Chrystusowego krzyża. Zawiera w sobie gotowość na cierpienie i męczeństwo. Autentyczna odnowa Kościoła zaczyna się od odnowy człowieka, który doświadczając bliskości Chrystusa, staje się gotowy do przemiany swojego życia. Już w latach 1965–1966 ta problematyka została szeroko podjęta przez Ratzingera²⁷. Konsekwentnie teolog przypominał zamysł Soboru Watykańskiego II, który wzywał do świętości chrześcijan, a nie do chrześcijaństwa łatwego, rezygnującego ze stawiania wymagań.

DUCH ŚWIĘTY A ETYKA

Teolog wprost pisał o pewnym niebezpieczeństwie związanym z mówieniem o Duchu Świętym, niebezpieczeństwie wchodzenia w świat własnych spekulacji, mylenia własnego ducha z Duchem Świętym, zastępowania praw-

²⁶ J. Ratzinger, *Das Konzil und die moderne Gedankenwelt*, Vortrag des Kölner Erzbischof Josef Kardinal Frings in Genua, 20. November 1961, *Gesammelte Schriften* VII/2, Freiburg im Breisgau 2012, s. 73 [*Sobór a współczesny świat idei*, w: *Opera omnia*, t. 7/1, s. 66]. Wykład ten został przygotowany przez Ratzingera i jest uznawany za jego tekst.

²⁷ Por. G. Bachanek, *Authentic Renewal of the Church vs. False Renewal: Intellectual Struggles of Joseph Ratzinger in the Years 1965–1966*, WPT 32 (2024) 1, s. 109–110.

dy przez ludzkie poszukiwanie oryginalności²⁸. Rozważając mądrość będącą darem Ducha Świętego, Ratzinger podkreślił, że słowa proroka Izajasza (Iz 11,1), odnosząc się najpierw do Chrystusa niosącego w sobie Ducha Świętego, definiują chrześcijański ideał życia. Mądrość jest wkroczeniem w perspektywę Boga, włączeniem się w Jego zamyśl, uczestnictwem w Bożym sposobie patrzenia na rzeczywistość. Pozwala dostrzec prawa biednych i potrzebujących, wystąpić przeciwko niesprawiedliwości. Wymaga oczyszczenia własnego „ja” w procesie otwierania się z przyzwoleniem na bycie obdarowanym. W rozważaniach św. Augustyna o związku między darem mądrości a błogosławieństwem tych, którzy wprowadzają pokój, Ratzinger widział wskazanie, że mądrość nie jest czymś wyłącznie prywatnym i wewnętrznym²⁹. Duch Święty został tu ukazany jako przynoszący wewnętrzne oświecenie człowiekowi, prowadzący ku prawdzie i dobru, uzdalniający do widzenia rzeczywistości w sposób niewypaczony. Ale potrzebna jest także ludzka współpraca, otwartość, znoszenie cierpienia. Przez to możliwe staje się rozpoznanie porządku moralnego, oddanie każdemu tego, co mu się należy. A przez to osiągnięcie pokoju na tyle, na ile jest to możliwe w doczesności.

Odwołując się do refleksji św. Augustyna, Ratzinger ukazuje Ducha Świętego jako Miłość. Miłość stanowi kryterium Jego obecności. Nie powinno się szukać Ducha Świętego w tym, co nieprzewidywalne. Nie znajdzie się go tam, gdzie szuka się własnej chwały, gdzie powstają podziały. Nie można przeciwstawiać Ducha Świętego instytucji Kościoła. Podstawowym dziełem Ducha Świętego jest trwale jednocząca miłość. Jest On Duchem cierpliwego trwania i pojednania. Duch Święty pragnie, by człowiek odnalazł prawdę i wolność w domu, którym jest Kościół³⁰. Radykalnie sprzeciwiają się Duchowi Świętemu pycha i nienawiść prowadzące do schizmy, krzywdzenie innych, niszczenie. Potrzebna jest pokora, znoszenie innych w Kościele, cierpliwe budowanie.

Rozważając Janowy opis umycia nóg uczniom, Ratzinger podkreślił, że dla św. Jana miłość braterska została włączona w miłość trynitarną i należy do wewnętrznej struktury chrześcijaństwa³¹. Dostrzegalna jest w związku z tym więź tajemnicy Trójcy Świętej, tajemnicy Kościoła i etycznych zobowiązań chrześcijanina.

²⁸ Por. J. Ratzinger, *Duch Święty jako Communio. Stosunek pneumatologii i duchowości u Augustyna*, w: *Opera omnia*, t. 1, red. K. Góźdz, M. Górecka, Lublin 2014, s. 495.

²⁹ Por. J. Ratzinger, *Dar mądrości*, w: *Opera omnia*, t. 5, red. K. Góźdz, M. Górecka, Lublin 2022, s. 230–232, 238–240.

³⁰ Por. J. Ratzinger, *Duch Święty jako Communio...*, s. 499–501, 506–511.

³¹ Por. J. Ratzinger, *Droga paschalna*, Kraków 2001, s. 110.

W jednej ze swoich homilii teolog nazwał możliwość odpuszczania grzechów najpiękniejszym darem Ducha Świętego. Moc Ducha Świętego jest mocą, która wyzwala nas z naszego upadku:

On jako przebaczący stwarza nas na nowo, czyni coś, czego nie są w stanie uczynić ani psychologia, ani psychoterapia, i coś, czego wszyscy potrzebujemy, aby żyć i żywić nadzieję, aby kochać. To nam daje On, Duch Święty, w darze przebaczenia, w którym On nas rzeczywiście stwarza na nowo, zabiera od nas to, co niszczyielskie, tak aby przeminęło to, co wewnętrznie skazało nas na zesłanie i oddzieliło od Boga, i możemy zaczynać od początku jako odnowieni, na nowo stworzeni³².

W słowach J 20,22–23 widzi Ratzinger nadzieję, jaką przynosi Duch Święty człowiekowi, który odszedł od Boga przez swoje złe czyny.

ZBAWIENIE JAKO CEL ETOSU

Ratzinger mocno podkreślał zbawienie jako cel etosu: „[...] etos teologii nie jest skierowany bezpośrednio na ludzkie dobro i na korzyść społeczeństwa, lecz na to, co nazywa ona zbawieniem, na definitywną sprawiedliwość i uczynienie człowieka sprawiedliwym przed Bogiem i przez Boga”³³. Zbawienie nie jest więc oddzielone od etosu, ale jest jego spełnieniem, spełnieniem w Bogu.

Teolog wskazywał na biblijne ukierunkowanie *Veritatis splendor*. Encyklika Jana Pawła II zamierzała być częścią dialogu bogatego młodzieńca z Panem (Mt 19,16). Włączyła się w pytanie młodego człowieka o życie wieczne. Istnieje związek poszukiwania dobra ze zwróceniem się ku Bogu, który jako jedyny jest nieograniczenie dobry. Dziesięć przykazań pomaga odnaleźć drogę upodobnienia się do Boga. Specyfiką chrześcijaństwa jest naśladowanie Jezusa, by iść za Nim drogą oddania braciom dla miłości Boga. Człowiek współczesny stoi przed koniecznością wyboru między dobrem a wygodą, między przyjęciem prawdy moralnej a ucieczką. Chrześcijańska nauka moralna nie byłaby kompletna bez ukazania wielkości wezwania wynikającego z naszego podobieństwa do Boga, a z drugiej strony ukazania wielkości Bożej dobroci, której znakiem jest Maryja,

³² Por. J. Ratzinger, „Trzej świadkowie Jezusa Chrystusa na ziemi: Duch, woda i krew”, 17.04.1999, w: *Opera omnia*, t. 14/1, red. K. Gózdź, M. Górecka, Lublin 2020, s. 450.

³³ J. Ratzinger, *Teologia i etos*, w: *Opera omnia...*, t. 4, s. 691.

Matka Miłosierdzia³⁴. Podkreślając wielkość celu, ku któremu został wezwany chrześcijanin, teolog wielokrotnie pisał o możliwości przebaczenia, o sakramencie pokuty, i składał świadectwo, jak ważny był on także w jego osobistej drodze życia.

Ratzinger podkreślał, że problematyka etyczna dotyczy przede wszystkim zbawienia człowieka, czyli ostatecznej pełni życia w Bogu, a dopiero w dalszej kolejności dotyczy doczesnego dobra ludzkiego społeczeństwa. Uwypuklając wielkość wezwania, przypominał także o wielkości Bożej dobroci.

ZAKOŃCZENIE

Dla Josepha Ratzingera etyka nie jest kwestią drugorzędną, ale miejscem, w którym wyznaje się albo odrzuca prawdziwego Boga. To w świetle obrazu Boga Izraelici, a później chrześcijanie uczyli się rozróżniać te elementy prawne i moralne, które mogą zostać przyjęte od tych, które muszą zostać odrzucone. Ratzinger kwestionuje proste przeciwstawienie etosu i łaski. W osobie Jezusa Chrystusa te rzeczywistości znajdują się w nierozdzielnej jedności. Łaska uzdalnia człowieka do dobrych czynów i pozwala włączyć miłość braterską w miłość trynitarną. Kult i etos związane są ze sobą w Bożym zamyśle wobec Izraela wychodzącego z Egiptu, by oddać cześć Bogu zarówno przez kult, jak i przez życie zgodne z wolą Pana. Tego powiązania nie odrzucił Chrystus, ale poprzez swoje wcielenie, ofiarę krzyżową i ustanowienie Eucharystii w najgłębszy sposób w sobie zjednoczył. Zasadniczym celem etosu jest życie wieczne. Chrześcijaństwo od początku rozumie siebie jako drogę, czyli określony, konkretny sposób życia. Etyka nie jest czymś dowolnym, dostosowującym się do ludzkich upodobań, ale opiera się na Bogu, którego stworzenie zawiera w sobie wewnętrzny porządek.

BIBLIOGRAFIA

- Bachanek G., *Josepha Ratzingera teologia męczeństwa*, WST 25 (2012), s. 141–154.
Bachanek G., *Ksiądz Profesor Joseph Ratzinger na Soborze Watykańskim II*, w: *Studia soborowe. Historia i recepcja Vaticanum II*, red. M. Białkowski, Toruń 2014, s. 93–122.
Bachanek G., *Znaczenie prawa naturalnego we współczesnym świecie według J. Ratzingera/ Benedykta XVI*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 51 (2018) 1, s. 120–130.

³⁴ Por. J. Ratzinger, *Wiara jako droga...*, s. 703, 706.

- Bachanek G., *Authentic Renewal of the Church vs. False Renewal: Intellectual Struggles of Joseph Ratzinger in the Years 1965–1966*, WPT 32 (2024) 1, s. 93–112.
- Bańka A., *Between Sartre and Ratzinger, or the Legacy of the „No Man’s” Revolution*, „Christianity – World – Politics / Chrześcijaństwo – Świat – Polityka” (2024) 28, s. 31–45.
- Benedict XVI, *Faith, Reason and the University. Memories and Reflections*, Regensburg 12 September 2006, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2006/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20060912_university-regensburg.html [dostęp: 3.09.2025].
- Cremin P., *Joseph Ratzinger’s critique of Christian moralism*, „Doctrine and Life” 63 (2013) 3, s. 22–31.
- Dylus A., Juros H., *Etyka*, [hasło] w: *Słownik teologiczny*, red. A. Zuberbier, Katowice 1998, s. 155–158.
- Etyka*, [hasło] w: *Mały słownik języka polskiego*, red. S. Skorupski, H. Auderska, Z. Łępicka, Warszawa 1989, s. 167.
- Gózdź K., *Logosowy charakter wiary według Josepha Ratzingera – Benedykta XVI*, „Polonia Sacra” 7 (2013) 2, s. 43–52.
- Gózdź K., *Eucharystia i Miłość*, Lublin 2023.
- Hilpert K., *Die Bestimmung des Sittlichen im Raum des Machbaren: Stichworte aus der Theologie Joseph Ratzingers als Potenziale für eine erneuerte kirchliche Moralverkündigung*, „Münchener Theologische Zeitschrift” 56 (2005) 5, s. 472–484.
- Kluz M., *Obrona godności sumienia w nauczaniu Josefa Ratzingera – Benedykta XVI*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 43 (2023), s. 133–149.
- Kluz M., *Osoba Benedykta. Źródła i zasady moralności chrześcijańskiej*, Tarnów 2025.
- Perez Asensi J.E., *Ética de la fe en la obra de Joseph Ratzinger*, Valencia 2005.
- Ratzinger J., *Grundgedanken der eucharistischen Erneuerung des 20. Jahrhunderts*, Vortrag vor dem Religiösen Bildungswerk Leverkusen, KIBI 40 (1960), s. 208–211 [*Myśli przewodnie eucharystycznej odnowy XX wieku*, w: *Opera omnia*, t. 7/1, red. K. Gózdź, M. Górecka, Lublin 2016, s. 37–46].
- Ratzinger J., *Das Konzil und die moderne Gedankenwelt*, Vortrag des Kölner Erzbischof Josef Kardinal Frings in Genua, 20. November 1961, *Gesammelte Schriften VII/2*, Freiburg im Breisgau 2012, s. 73–91 [*Sobór a współczesny świat idei*, w: *Opera omnia*, t. 7/1, red. K. Gózdź, M. Górecka, s. 66–82].
- Ratzinger J., *Kościół – ekumenizm – polityka*, Poznań–Warszawa 1990.
- Ratzinger J., *Bóg i świat. Wiara i życie w dzisiejszych czasach*, Kraków 2001.
- Ratzinger J., *Droga paschalna*, Kraków 2001.
- Ratzinger J., *Bóg jest blisko nas. Eucharystia – centrum życia*, Kraków 2002.
- Ratzinger J., *Wielość religii i jedno Przymierze*, Poznań 2004.
- Ratzinger J., *Na początku Bóg stworzył... Cztery kazania o stworzeniu i upadku. Konsekwencje wiary w stworzenie*, Kraków 2006.

- Ratzinger J./ Benedykt XVI, *Jezus z Nazaretu. Cz. I: Od chrztu w Jordanie do Przemienienia*, Kraków 2007.
- Ratzinger J., *Słowo Boga: Pismo – Tradycja – Urząd*, Kraków 2008.
- Ratzinger J., *Duch liturgii*, w: *Opera omnia*, t. 11, red. K. Góźdz, M. Górecka, Lublin 2012, s. 23–182.
- Ratzinger J., *Duch Święty jako Communio. Stosunek pneumatologii i duchowości u Augustyna*, w: *Opera omnia*, t. 1, red. K. Góźdz, M. Górecka, Lublin 2014, s. 495–511.
- Ratzinger J., *Eschatologia – śmierć i życie wieczne*, w: *Opera omnia*, t. 10, red. K. Góźdz, M. Górecka, Lublin 2014, s. 25–257.
- Ratzinger J., *Teologia i etos*, w: *Opera omnia*, t. 4, red. K. Góźdz, M. Górecka, Lublin 2017, s. 679–691.
- Ratzinger J., *Urząd Nauczycielski Kościoła – wiara a moralność*, w: *Opera omnia*, t. 4, red. K. Góźdz, M. Górecka, Lublin 2017, s. 663–678.
- Ratzinger J., *Wiara jako droga. Wprowadzenie do encykliki papieża o podstawach moralności*, w: *Opera omnia*, t. 4, red. K. Góźdz, M. Górecka, Lublin 2017, s. 699–706.
- Ratzinger J., „Trzej świadkowie Jezusa Chrystusa na ziemi: Duch, woda i krew”, 17.04.1999, *Opera omnia*, t. 14/1, red. K. Góźdz, M. Górecka, Lublin 2020, s. 447–451.
- Ratzinger J., *Dar mądrości*, w: *Opera omnia*, t. 5, red. K. Góźdz, M. Górecka, Lublin 2022, s. 229–240.
- Szymik J., *Theologia Benedicta*, t. III, Katowice 2015.
- Wojtczak A., *Serva Domini. Z maryjnego nauczania Benedykta XVI*, Poznań 2013.